

Psykologiskt försvar

Avgörande för svensk försvarsförmåga

Niklas H. Rossbach*

Sverige utsätts idag för påverkansoperationer som kan drabba den fria åsiktsbildningen. Under en gråzonkonflikt kommer desinformation som riktas mot allmänheten och beslutsfattare att öka. För att värja sig behöver Sverige en mer samlad och tydlig organisation av landets motåtgärder och motståndsvilja. Ett modernt strategiskt psykologiskt försvar förutsätter en utpekad central aktör som kan överblicka såväl hela hotbilden som berörda myndigheters roller och förmågor. Saknas detta hamnar ansvaret mellan stolarna både mellan och inom olika myndigheter. Utan ett sammanhållet psykologiskt försvar är det mycket svårt både att stå emot försök att sprida desinformation och att skapa en försvarsvilja. Utan sådana motåtgärder kommer heller ingen annan del av försvaret att fungera.

PSYKOLOGISKT FÖRSVAR OCH TOTALFÖRSVARET

”Jag kan flyga. Jag är inte rädd” säger karaktären Stig-Helmer i den svenska filmklassikern Sällskapsresan. Precis som Stig-Helmer behöver försäkra sig om att det är rimligt att flyga behöver den svenska allmänheten försäkras om att det är meningsfullt att göra motstånd i händelse av ofred. Det gäller även i gråzonen mellan fred och krig, där en fiende försöker påverka utvecklingen utan direkta krigshandlingar. För att säkerställa den övertygelsen behövs en sammanhållen ansträngning, vilket ett strategiskt psykologiskt försvar kan bidra till.

Utän ett tillräckligt psykologiskt försvar står våra uppfattningar oskyddade mot fientlig påverkan och då kan exempelvis vilseledning påverka våra beteenden. Detta riskerar i sin tur att undergräva både civila och militära ansträngningar för att värna landets säkerhet. Det psykologiska försvaret är således ett grundläggande strategiskt område som angår hela totalförsvaret.

Det psykologiska försvaret är lika centralt för det nya totalförsvaret som det var under kalla kriget. Under de senaste decennierna har dock det psykologiska försvaret krympt nästan till utplåningens gräns. Inte minst mot bakgrund av den ökade säkerhetspolitiska spänningen i Sveriges närområde har det blivit nödvändigt att

uppmärksamma den viktiga roll som ett psykologiskt försvar har i försvaret av Sverige.

PSYKOLOGISKT FÖRSVAR – ETT SLITSTARKT BEGREPP

Sveriges psykologiska försvar var från början ett svar på den psykologiska krigsföring som främmande makt förväntades bedriva i händelse av krig. Begreppet psykologiskt försvar, som framförallt använts i Sverige,¹ var ett försök att röra sig bort från det snäva uttrycket propaganda som framförallt förknippades med Nazityskland och andra världskriget. Det svenska uttrycket har visat sig både hållbart och anpassningsbart, men dess genomförande har blivit otydligt i konturerna särskilt som uppgifterna angår flera myndigheter.

”Psykologiskt försvar” innefattar tre viktiga delar. Vilka uppgifter som varit de mest framträdande har dock varierat genom åren. De tre delarna är:

- att motverka vilseledning och desinformation, inklusive ryktesspridning, och propaganda, med andra ord allt det som fientlig psykologisk krigsföring ägnar sig åt
- att säkerställa att myndigheterna kan få ut sitt budskap under en kris, såsom ett krig
- att bidra till att förstärka befolkningens försvarsvilja, exempelvis genom att uppmärksamma opinionen kring försvarsviljan.

Ny teknik har alltid utnyttjats inom den psykologiska krigsföringen och försvaret mot detsamma. Bara lite drygt tio år efter att Nazitysklands propagandaminister Dr. Goebbels gjorde sina sista radioutsändningar i diktaturens tjänst experimenterade det svenska

* Artikeln baseras till del på forskning som genomförts vid universitet i Oxford med stöd av Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse.

¹ Begreppet etablerades i Sverige, som ett praktiskt svar på omvärldens förberedelser för psykologiska krigsföring, i och med publiceringen av SOU 1953:27 om Psykologiskt försvar. Idag kan begreppet användas för att få ett grepp om floran av överlappande nya begrepp såsom informationsoperationer, påverkansoperationer och informationskrigföring, PSYOPS osv.

psykologiska försvaret, i syfte att värna demokratin, med direktsända presskonferenser i TV om sin övningsverksamhet.

Modern informations- och kommunikationsteknik ger psykologisk krigsföring nya möjligheter. Falsa nyheter kan spridas via sociala medier och cyberangrepp mot svensk infrastruktur kan tillsammans med ryktesspridning undergräva allmänhetens förtroende för myndigheterna. Staten behöver en samlad överblick över alla potentiella kanaler där motståndaren kan bedriva propaganda och påverkansoperationer, men det är också viktigt att förstå hur hotet har förändrats sedan det kalla kriget.

NYGAMMAL HOTBILD

Förutsättningarna för det psykologiska försvaret såg helt annorlunda ut under det kalla kriget då hotbilden var tydligare än idag. I dagsläget måste psykologisk försvarsverksamhet kunna hantera både statliga och icke-statliga aktörer och måste samtidigt som den motverkar operationer som pågår i fred vara förberedd på krigstida förhållanden. Likheten mellan förr och nu består i att det är samma viktiga värden som står på spel, såsom möjligheten att hålla fria val. Förr riskerade demokratin att falla offer för en ockupationsmakt. Idag kanske en främmande makt istället försöker att manipulera svenska politiska val genom olika slags påverkansoperationer.

Förr som nu är försvarsviljan – eller motståndandan – central för ett fungerande försvar. Ett försvar kräver både vilja och förmåga, och det handlar om hela landets vilja. För att ta det till sin spets: utan en vilja att försvara Sverige, skulle all utrustning och alla mobiliserande styrkor vara av ringa värde. Men det finns fler överväganden som gör att försvarsviljan inte enbart kan vara ett ansvar för ett strategiskt psykologiskt försvar.

För att uppnå en försvarsvilja behövs insatser från flera delar av samhället och inte minst olika myndigheter. Men i sin ansträngning att stärka försvarsviljan finns risken att myndigheter, med eller utan avsikt, hemfaller åt någon form av inhemsk propaganda. Detta kan på sikt göra mer skada än nytta. Därför är stärkandet av försvarsviljan en fråga som kräver noggranna överväganden om vad staten bör göra och vad andra delar av samhället bör göra.

På 1950-talet ville Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar (föregångaren till myndigheten Styrelsen för Psykologiskt Försvar) undvika att anklagas för någon form av manipulation av allmänheten. Sverige hade nämligen haft sin beskärda del av klumpiga och politiskt tveksamma åtgärder för att hantera opinionen under det andra världskriget och den nya verksamheten för psykologiskt försvar ville inte bli förknippad med dessa. En uppmärksam psykologisk försvarsövning på 1970-talet påminde om riskerna uppfattades som att staten ägnade sig åt propaganda. Även på 1980-talet när fredstida uppgifter som att upplysa om totalförsvar och säkerhetspolitik blev ett åtagandet för det psykologiska försvaret befarade beslutsfattare att det skulle uppfattas som problematiskt.

Totalförsvaret kan komma att behöva ett narrativ om vad som utgör ett trovärdigt försvar. Ett sådant berättande behöver givetvis formuleras eller åtminstone förankras på politisk nivå men är viktigt för att visa hur myndigheterna arbetar på ett meningsfullt sätt. Ett strategiskt psykologiskt försvar skulle kunna bidra till att koordinera en berättelse om vilka värden Sverige vill stå för i framförallt säkerhetsrelaterade sammanhang.

Utan ett samordnat psykologiskt försvar blir det sannolikt svårare att säkerställa en försvarsvilja. Rimligtvis behöver försvarsviljan också stärkas innan en kris brutit ut. Den behövs för att motivera byggandet och deltagandet i ett totalförsvar. Inte minst behövs försvarsviljan för att kunna rekrytera personal till civilt försvar och Försvarsmakten och för att motivera värnpliktiga. Traditionellt har försvarsviljan definierats av det kalla kriget, och antagandet om att hotet är ett väpnat angrepp av en främmande makt. När påverkansoperationer pågår i fredstid behöver kanske även försvarsviljan säkerställas i fredstid eller en ny slags försvarsvilja upprätthållas mot lågintensiva hot.

FRAMTIDENS PSYKOLOGISKA FÖRSVAR

MSB:s psykologiska försvarsverksamhet kan ses som ”här och nu”-uppgifter i fredstid, vilket det psykologiska försvaret under det kalla kriget endast sysslade med i begränsad omfattning. Visserligen var det tidigare psykologiska försvaret strategiskt, men det bistod endast i en liten utsträckning med att förbereda befolkningen på hur den skulle agera i händelse av krig.

En del av MSB:s uppgifter härrör visserligen

från det gamla psykologiska försvaret. MSB följer hur allmänhetens vilja att försvara landet utvecklas men studerar även opinionen rörande propaganda och gråzonkonflikt. Myndigheten har även ökat kunskapsspridningen om påverkansoperationer och om hur Sverige kan försvara sig. Detta kan komma att bli ännu viktigare med anledning av så kallad hybridkrigföring. Om propaganda och påverkansoperationer är tillräckliga för att motståndare ska uppnå sina målsättningar är det inget självändamål att låta en konflikt övergå till en väpnad strid. Men även en motståndare som förbereder sig på en öppen väpnad konflikt skulle vilja undergräva försvarsviljan i Sverige innan en öppen konflikt bryter ut. Kunskap är i sig dock inte tillräckligt för att stärka försvarsviljan, det krävs även en tydlig ansvarsfördelning inom staten.

Om psykologiska försvarsuppgifter blir många myndigheters ansvar riskerar psykologiskt försvar att komma att handla om vitt skilda saker och att inte bli någons ansvar. En del myndigheter kommer att se det som en teknisk uppgift, förknippad med cyber- och IT-frågor, och andra kommer att nedprioritera den. Så länge hoten är lågintensiva kan de kanske hanteras styckevis utan en sammanhållande part. Men vid en kris kan det bli uppenbart att det behövs mer än ett nätverk av myndigheter som pysslar med psykologiska försvarsuppgifter utefter egna förutsättningar.

Ett skäl till att det behövs en central och tydlig aktör – ett strategiskt psykologiskt försvar och kanske helst i formen av en egen myndighet – beror på att hotbilden har förändrats och blivit mer mångfacetterad. Det ökar behovet av en samlad syn. Påverkansoperationer kan bedrivas på flera sätt men för att framgångsrikt motverka dem är det viktigt att kunna sätta in exempelvis en informationsoperation i ett större strategiskt sammanhang.

Försvarsmakten har en viktig roll inom psykologiskt försvar och har en uppmärksam förmåga att genomföra psykologiska operationer, så kallade PSYOPS, exempelvis inom ramen för insatser. Men detta är långt ifrån det strategiska psykologiska försvar Sverige tidigare haft. Lika litet nu som under det kalla kriget bör ett sådant försvar koordineras av Försvarsmakten. Det vore problematiskt om frågor som berör demokratins kärna, såsom den fria åsiktsbildningen, underordnades militära hänsynstaganden. Dels för att hoten redan finns i

fredstid och dels för att Försvarsmakten i händelse av krig måste fokusera på psykologisk krigföring vid fronten och därför inte kan ta ansvar för hela samhället.

Ett modernt välfungerande totalförsvar skulle sannolikt tjäna på att det psykologiska försvaret fick en tydlig, samlad och central organisation – det vill säga ett strategiskt psykologiskt försvar. Det skulle innebära en kombination av den ställning psykologiskt försvar ursprungligen hade och den motverkan mot informationspåverkan som idag faller inom ramen för psykologisk försvarsverksamhet.

ETT STRATEGISKT PSYKOLOGISKT FÖRSVAR BEHÖVS

För att förstå behovet av ett modernt psykologiskt försvar behöver man inte skärskåda militära scenarion. Det går även att peka på riskerna för att påverkansoperationer undergräver landets demokrati och förmåga till beslutsfattande i händelse av en kris. Idag behövs det psykologiska försvaret för att undanröja effekten av påverkansoperationer i fred och inte bara i krig. Det psykologiska försvaret kan till och med vara ett avgörande instrument som avvärjer hotet från en motståndare som inte kan eller är beredd att gå till väpnat angrepp.

För att psykologiskt försvar ska vara effektivt behöver det vara strategiskt av flera skäl:

För det första behövs en samlad kunskap om en motståndares psykologiska krigföringsmetoder. Ett nog så skickligt bemötande av påverkansoperationer på skilda håll i samhället, såsom media och underrättelsemyndigheter, är otillräckligt. I händelse av en plötslig kris eller allvarlig konflikt kan ett samlat grepp om både förståelse för vad som utgör påverkansoperationer och hur motåtgärder ska organiseras visa sig vara avgörande.

För det andra är det nödvändigt att överväga en särställning för det psykologiska försvaret inom ramen för det nya totalförsvaret. Inte minst för att visa var det samlade ansvaret för psykologiskt försvar finns. Såväl det offentliga Sverige som allmänheten behöver veta vart de ska vända sig för att få hjälp med att känna igen vad som är psykologisk krigföring och för att få stöd kring hur de ska värja sig, oavsett om påverkan rör en kommun, en individ eller hela riket. Utan en strategisk och central ställning för det psykologiska försvaret riskerar psykologiska försvarsuppgifter

att tappas bort bland eller i olika myndigheter. Ett strategiskt psykologiskt försvar bör, liksom förr, ha en tydlig civil ställning för att få en självständig roll inom ramen för totalförsvaret. Detta skulle också underlätta för samverkan på jämbördig fot med underrättelse- och försvarsmyndigheter.

För det tredje, ett strategiskt psykologiskt försvar skulle göra det lättare att samverka och visa solidaritet med andra likasinnade länder. Dessa länder skulle veta vilken myndighet i Sverige de skulle kunna samverka med vid gemensamma åtgärder och försvar mot påverkansoperationer. Ett strategiskt psykologiskt försvar skulle också underlätta för Sverige att föra fram vilka värderingar som bör prioriteras.

FÖR VIDARE LÄSNING

Rosbach, Niklas, (preliminär titel) *Fighting propaganda – The Swedish experience of psychological warfare and Sweden's psychological defence 1940-1960*, kommande, Axel och Margaret Ax:son Johnsons Stiftelse

***Strategisk utblick 7* finns att ladda ner från www.foi.se/om-foi/strategisk-utblick**